

Research in Teacher Education Curriculum Studies

ISSN (Online): 2980-7948

The Role of Social Studies in Shaping National and Local Identity

Farzad Parhodeh^{1*}, Nasrollah Erfani², Faryad Parhodeh³, Katayon Ahmadi⁴

1. PhD in Sociology (Social Issues Studies), Bu-Ali Sina University, Hamadan, Sociology teacher, Kermanshah, Iran. (Corresponding author)

2. Associate Professor, Department of Educational Sciences and Psychology, Payam Noor University, Tehran, Iran.

3. Researcher and teacher, Department of Psychology and Counseling, Kermanshah, Iran.

4. PhD in Social Sciences, Teacher of Sociology, Kermanshah, Iran.

ABSTRACT

Keywords:

Futures studies,
causal layer analysis,
cultural distance,
students,
high school sociology
books

1. Corresponding
author
✉ fparhodeh@gmail.com

Background and Objectives: National and local identities are fundamental dimensions of social identity, and formal education—particularly through social studies—can play a significant role in strengthening them. **Methods:** This qualitative study aimed to explore the role of social studies education in shaping national and local identity among students in the city of Kermanshah. Data were collected through semi-structured interviews with 30 students and teachers and analyzed using thematic analysis. **Findings:** Findings indicate that formal education primarily emphasizes national identity through symbols such as the Islamic Revolution, the Iran-Iraq War (Sacred Defense), the national flag, and the national anthem, contributing to an increased sense of national belonging. In contrast, local identity is underrepresented in the curriculum, leading to a weakened sense of local belonging. Key barriers include traditional teaching methods, a lack of locally relevant educational resources, and a rigid national curriculum. **Conclusion:** The study recommends localizing content, adopting participatory teaching methods, developing indigenous educational materials, and training teachers to address multilayered identities in order to foster a more balanced and sustainable student identity.

Received: 2025-07-27

Reviewed: 2025-08-17

Accepted: 2025-08-18

Published Online: 2025-11-16

Citation (APA): Parhodeh, F. , Erfani, N. , Parhodeh, F. and Ahmadi, K. (2026). The Role of Social Studies in Shaping National and Local Identity. *Journals of Research in Teacher Education Curriculum Studies*, 5(2), 116-133.

 <https://doi.org/10.48310/JCDR.2025.20253.1210>

Publisher: Farhangian University

Article type: Research Article

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

پژوهش در مطالعات برنامه درسی تربیت معلم

ISSN (Online): 2980-7948

نقش آموزش مطالعات اجتماعی در شکل دهی به هویت ملی و محلی

فرزاد پرهوده^{۱*}، نصراله عرفانی^۲، فریاد پرهوده^۳، کنایون احمدی^۴

۱. دکتری جامعه شناسی بررسی مسائل اجتماعی دانشگاه بوعلی سینا، دبیر جامعه شناسی، کرمانشاه، ایران.

۲. دانشیار گروه آموزشی علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳. پژوهشگر و دبیر آموزشی گروه روانشناسی و مشاوره، کرمانشاه، ایران.

۴. دکترای جامعه شناسی، دبیر جامعه شناسی، کرمانشاه، ایران.

چکیده

پیشینه و هدف: هویت ملی و محلی از ابعاد بنیادین هویت اجتماعی محسوب می‌شوند که آموزش رسمی، به‌ویژه مطالعات اجتماعی، می‌تواند در تقویت آن‌ها نقش‌آفرین باشد. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش آموزش مطالعات اجتماعی در شکل‌دهی به هویت ملی و محلی دانش‌آموزان شهر کرمانشاه، انجام شده است. **روش:** رویکرد پژوهش حاضر کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون یا تماتیک به شیوه‌ای هدفمند با ۳۰ نفر از دانش‌آموزان و معلمان متوسطه اول باتجربه و سنوات بالا تا اشباع نظری داده‌ها با مشارکت کنندگان مصاحبه به عمل آمده است. از ابزارهای اعتبار سنجی مد نظر لینکلن و گوبا (۱۹۸۵) که از روش‌های معتبر برای سنجش داده‌های کیفی است، استفاده شده است. **یافته‌ها:** نشان داد آموزش‌های رسمی بیشتر بر تقویت هویت ملی از طریق نمادهایی چون انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، پرچم و سرود ملی تمرکز دارند و موجب افزایش حس تعلق ملی شده‌اند. در مقابل، هویت محلی در محتوای درسی کمتر بازتابی شده است؛ امری که به تضعیف احساس تعلق محلی انجامیده است. از جمله موانع این وضعیت می‌توان به روش‌های تدریس سنتی، کمبود منابع بومی و نبود انعطاف در برنامه درسی اشاره کرد. **نتیجه:** نتایج نشان می‌دهد که توجه به ابعاد هویت محلی در کنار هویت ملی در مدرسه و محیط‌های رسمی آموزش، زمینه‌ساز آشنایی دانش‌آموزان با فرهنگ و سُنن خویش و تعلق بومی و وطنی خواهد شد.

واژه‌های کلیدی:

مطالعات اجتماعی، هویت ملی، هویت محلی، دانش‌آموزان، کرمانشاه، بازتابی فرهنگی.

۱. نویسنده مسئول

fparhodeh@gmail.com

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴-۰۸-۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴-۰۵-۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴-۰۵-۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴-۰۵-۰۵

استناد به این مقاله: پرهوده، فرزاد؛ عرفانی، نصراله؛ پرهوده، فریاد و احمدی، کنایون. (۱۴۰۴). نقش آموزش مطالعات اجتماعی در شکل‌دهی به هویت ملی و محلی. پژوهش در مطالعات برنامه درسی تربیت معلم، ۵(۲)، ۱۱۶-۱۳۳.

doi <https://doi.org/10.48310/JCDR.2025.20253.1210>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: دانشگاه فرهنگیان

© ۱۴۰۴ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

در عصر جهانی شدن، مرزهای فرهنگی و اجتماعی کشورها بیش از پیش در هم تنیده شده‌اند و جوامع با افزایش تعاملات بین فرهنگی مواجه‌اند (Appadurai, 1996). این روند، هرچند فرصت‌هایی را برای تبادل فرهنگی میان ملت‌ها فراهم کرده است؛ اما در عین حال چالش‌های مهمی برای هویت‌های ملی و محلی ایجاد کرده که می‌تواند به تضعیف ارزش‌های بومی و دگرگونی در سبک زندگی منجر شود (Castells, 2010, Hall, 1996) در چنین شرایطی، انسجام اجتماعی و تعلق نسلی، به‌ویژه در جوامع چندقومیتی، بیش از گذشته با تهدید مواجه است.

از جمله آثار جهانی شدن، پیچیده‌تر شدن مفهوم هویت و شکل‌گیری هویت‌های چندلایه است که باعث می‌شود افراد، به‌ویژه نسل جوان، در مواجهه با منابع هویت‌ساز گوناگون، دچار سردرگمی شوند. این منابع هویت‌ساز در گذر زمان تغییر یافته‌اند و در دوره‌هایی، برخی از آن‌ها به منابع غالب تبدیل شده‌اند، اما به‌مرور زمان جای خود را به منابع جدید داده‌اند (Maleki & Abbaspour, 2009). کاهش نقش هویت ملی در فرآیند جامعه‌پذیری نسل جدید، می‌تواند زمینه‌ساز بروز مشکلات اجتماعی و بحران‌های هویتی شود، چرا که هویت ملی به‌مثابه یکی از بنیان‌های نظام اجتماعی عمل می‌کند (Zare Shahabadi & Sadeqi, 2012, as cited in Fattahi et al., 2020: 69).

در این میان، نوجوانان و جوانان بیش از سایر اقشار جامعه تحت تأثیر تحولات فرهنگی ناشی از جهانی شدن هستند، چرا که بیشترین میزان مواجهه با رسانه‌ها، آموزش رسمی و سیاست‌های فرهنگی را دارند (Phinney, 1996). در این بستر، نظام آموزش رسمی کشورها می‌تواند نقش مؤثری در ارتقای خودآگاهی فرهنگی و شکل‌گیری هویت ملی و محلی ایفا کند. به‌ویژه درس مطالعات اجتماعی، به‌دلیل پوشش دادن حوزه‌هایی نظیر تاریخ، جغرافیا، فرهنگ و حقوق شهروندی، بستر مناسبی برای انتقال مفاهیم هویتی به نسل آینده فراهم می‌آورد (Azimi et al., 2023; Ebadi et al., 2022: 141-150).

با این حال، یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که محتوای کتاب‌های درسی، به‌ویژه کتاب‌های مطالعات اجتماعی، اغلب بازنمایی یکنواخت و مرکزگرایانه‌ای از هویت ملی ارائه می‌دهند و کمتر به تنوع قومی، محلی و زبانی پرداخته‌اند (Sleeter, 2011). در بیشتر موارد، تأکید این کتاب‌ها بر هویت دینی و ملی بوده است، در حالی که بازتاب فرهنگ‌ها و گفتمان‌های قومی و محلی کمرنگ مانده است. به‌طور خاص، مطالعات پیشین گزارش کرده‌اند که نظام آموزشی ایران در تقویت هویت ملی چندان موفق نبوده است (as cited in Fattahi et al., 2020: 73-74). برای نمونه:

- از عدم توجه کافی به فرهنگ‌ها و گفتمان‌های قومی سخن گفته است (Sheikhavandi, 2004).
- گزارش داده است که ۶۴ درصد دانش‌آموزان معتقدند دروس تاریخ، جغرافیا و ادبیات، روحیه ایران‌دوستی را تقویت نمی‌کنند (Lotfabadi, 2002).
- به کم‌توجهی به نمادهای ملی در کتاب‌های ابتدایی اشاره کرده‌اند (Salehi Omran & Shakibaian, 2007).
- بر اهمیت پوشاک به‌عنوان نماد فرهنگی مؤثر در شکل‌گیری هویت تأکید کرده است (Bolukbashi, 2005).
- وضعیت هویت ملی در نظام آموزشی را نامطلوب ارزیابی کرده‌اند (Loqmannia & Khamsan, 2010).
- محتوای کتاب‌های تاریخ را فاقد عناصر مؤثر در معرفی هویت ملی دانسته‌اند (Abdi & Lotfi, 2008).
- از فقدان توازن در پرداختن به ابعاد یازده‌گانه هویت ملی سخن گفته‌اند (Shamshiri & Noushadi, 2007).

به‌طور کلی، محتوای کتاب‌های درسی، به‌ویژه در حوزه مطالعات اجتماعی، بیشتر بر ابعاد صنعتی و شهری تمرکز داشته‌اند و بخش‌هایی همچون فرهنگ محلی، زبان‌های بومی، آداب و رسوم نواحی مختلف کشور و نمادهای ملی (همچون سرود ملی و پرچم) مورد توجه کافی قرار نگرفته‌اند (Sheikhavandi, 2004, as cited in Fattahi et al., 2020: 73). این کاستی در جوامع چندقومیتی همچون ایران، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند، چرا که انسجام اجتماعی در چنین جوامعی نیازمند تبیین دقیق و هم‌افزای رابطه هویت ناحیه‌ای و ملی در برنامه‌های درسی است (Zarei et al., 2015: 125-127). افزون بر این، یافته‌های تحلیل گفتمان بر محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی در دوره متوسطه اول نیز نشان داده‌اند که این کتاب‌ها عمدتاً بر گفتمان دینی و ملی تأکید دارند و گفتمان‌های قومی، که می‌توانند در جهت تقویت وحدت ملی نقش‌آفرین باشند، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند (Ebadi et al., 2022: 143). بنابراین،

بازنگری در محتوای درسی با هدف بازتاب جامع‌تر تنوع فرهنگی و قومی، ضرورتی جدی به نظر می‌رسد؛ رویکردی که می‌تواند ضمن تقویت هویت ملی، زمینه احترام به تفاوت‌های محلی را نیز فراهم کرده و به انسجام اجتماعی در سطح ملی کمک کند (Garcia & Wei, 2014؛ Nieto, 2010).

در همین راستا و با توجه به جایگاه مهم مطالعات اجتماعی در فرآیند جامعه‌پذیری نسل جوان، این پژوهش با هدف بررسی تأثیر آموزش مطالعات اجتماعی بر هویت ملی و محلی دانش‌آموزان شهر کرمانشاه انجام شده است. شناخت دقیق دیدگاه معلمان و تجربیات زیسته دانش‌آموزان در این زمینه، همچنین شناسایی مؤلفه‌ها، عوامل مؤثر و موانع موجود در مسیر آموزش هویتی، می‌تواند راهگشای اصلاح و بهبود محتوای درسی و ارتقای انسجام فرهنگی در جامعه باشد. در ادامه، پژوهش پاسخگوی سوالات زیر خواهد بود:

سؤال اصلی:

• آموزش مطالعات اجتماعی چگونه در تقویت هویت ملی و محلی دانش‌آموزان شهر کرمانشاه تأثیرگذار است؟ سوالات فرعی:

- معلمان چه دیدگاهی درباره نقش آموزش مطالعات اجتماعی در تقویت هویت ملی و محلی دانش‌آموزان دارند؟
- دانش‌آموزان چگونه آموزش مطالعات اجتماعی را در ارتباط با هویت ملی و محلی خود تجربه می‌کنند؟
- چه مؤلفه‌ها و عوامل آموزشی در مطالعات اجتماعی بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری هویت دارند؟
- چه چالش‌ها و موانعی در فرآیند آموزش مطالعات اجتماعی برای تقویت هویت ملی و محلی وجود دارد؟

۲. واکاوی تجربی و نظری پژوهش

۲-۱. پیشینه تجربی

Tajeri & Qaradaghli (2025)، در پژوهشی با عنوان «مؤلفه‌های هویت ملی به روایت کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران» به تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی پرداختند. در این پژوهش، مفاهیمی چون «نماد»، «ارزش»، «میراث فرهنگی» و «مشاهیر و شخصیت‌ها» به عنوان مؤلفه‌های هویت ملی در نظر گرفته شده‌اند. نتایج نشان داد که محتوای کتاب‌ها در بازنمایی دو مؤلفه «ارزش‌ها» و «نمادها» عملکرد نسبتاً مطلوبی داشته است. با این حال، دو مؤلفه مهم دیگر یعنی «میراث فرهنگی» و «مشاهیر و شخصیت‌ها» کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند و محتوای موجود نتوانسته نقش مؤثری در تحکیم این ابعاد از هویت ملی ایفا کند. پژوهشگران بر ضرورت بازنگری اساسی در محتوای برنامه درسی دوره ابتدایی تأکید کرده‌اند، چراکه این دوره، بنیان‌گذار سایر سطوح آموزشی است و تقویت مفاهیم هویت ملی حتی در سطحی ابتدایی می‌تواند در سال‌های بعدی آموزش تعمیق یابد.

Azimi, Saeedi & Javan-Laji (2023)، در پژوهشی با عنوان «بررسی نمادهای هویت ملی ایران در کتب مطالعات اجتماعی متوسطه اول (پایه‌های هفتم، هشتم و نهم)» به تحلیل میزان توجه به نمادهای هویت ملی در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پرداختند. این نمادها شامل پرچم، سرود ملی، مشاهیر مذهبی و ملی، آداب و رسوم، کتب تاریخی و ادبی، و آثار تاریخی بوده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و تمرکز آن بر سنجش میزان حضور و بازنمایی این نمادها در سه پایه دوره متوسطه اول بوده است. نتایج نشان داد که کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم بیشترین میزان بهره‌گیری از نمادهای هویت ملی را نسبت به پایه‌های دیگر داشته است. همچنین در میان مؤلفه‌های بررسی‌شده، بیشترین تأکید بر «مشاهیر ملی» و «آثار و ابنیه تاریخی» بوده است. این یافته‌ها بیانگر نقش پررنگ‌تر برخی نمادها نسبت به سایر مؤلفه‌های هویتی در کتاب‌های درسی و ضرورت توجه متوازن‌تر به همه ابعاد هویت ملی است.

Fayaz & Imani Qushchi (2009)، در پژوهشی با عنوان «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک» به تحلیل محتوای کیفی متون، تصاویر و پرسش‌های این کتاب‌ها در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۸۹ پرداختند. نتایج نشان داد که علی‌رغم نقش اساسی نهاد آموزش و پرورش و کتاب‌های درسی در فرآیند هویت‌یابی دانش‌آموزان، توجه کافی و قابل قبولی به نمادهای هویت ملی در محتوای این کتب صورت نگرفته است. با توجه به حضور طولانی و الزام دانش‌آموزان به مطالعه این کتاب‌ها، پژوهشگران بر این نکته تأکید کردند که کتاب‌های درسی باید به شکلی جذاب و مؤثر، مقوله‌های هویت ملی را بازتاب دهند تا به تقویت گرایش دانش‌آموزان به مطالعه و در نتیجه تحکیم هویت ملی کمک نمایند. این مطالعه نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی فعلی به خوبی از فرصت حساس آموزش رسمی برای انتقال و تقویت هویت ملی بهره نبرده‌اند و نیازمند بازنگری و بهبود محتوایی هستند.

(Phiny, 1996) با تمرکز بر مقوله هویت قومی، در مقاله‌ای با عنوان «درک تنوع قومی: نقش هویت قومی» نشان می‌دهد که آموزش مؤثر درباره تاریخ و فرهنگ محلی و ملی، به نوجوانان کمک می‌کند تا هویت خود را بهتر بشناسند و آن را در مسیر رشد اجتماعی تثبیت کنند. به این ترتیب، هویت قومی به عنوان یکی از محورهای مهم در شکل‌دهی به احساس تعلق و انسجام اجتماعی نوجوانان مطرح می‌شود.

(Banks, 2010) در کتاب آموزش چندفرهنگی: مسائل و دیدگاه‌ها اهمیت آموزش چندفرهنگی در مطالعات اجتماعی را بررسی کرده است. او بر این نظریه تأکید دارد که آموزش چندفرهنگی می‌تواند دانش‌آموزان را با سازوکارهای چندوجهی هویت آشنا سازد و آنان را برای تبدیل شدن به شهروندانی جهانی، متعادل و آگاه آماده کند. (Banks & McGee Banks, 2014) در نسخه به‌روزشده همان اثر، بر لزوم تنوع و انعطاف‌پذیری در برنامه‌های مطالعات اجتماعی تأکید دارند. آنها معتقدند که این برنامه‌ها باید بتوانند هویت‌های متنوع دانش‌آموزان را منعکس و تقویت کنند، امری که به ویژه در مناطق چندقومی مانند کرمانشاه اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند و می‌تواند به کاهش تبعیض و ارتقای همزیستی مسالمت‌آمیز کمک کند.

(Idris et al, 2012) در مطالعه‌ای در کشور مالزی با هدف «بررسی ارتباط بین آموزش و شکل‌گیری هویت ملی در میان جوانان» انجام شده است. آنها با استفاده از پرسش‌نامه‌ای ۳۷۵ نمونه‌ای، نشان داده‌اند که آموزش نه تنها در انتقال دانش و مهارت مؤثر است، بلکه نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت و هویت ملی جوانان ایفا می‌کند. نتایج این پژوهش بیانگر آن بوده است که آموزش می‌تواند حس تعلق به ملت را در میان گروه‌های مختلف قومی تقویت کرده و به تقویت همبستگی ملی کمک کند.

در مطالعه‌ای دیگر در ایالات متحده آمریکا، (Smagar, 2025) به تحلیل ساختاری-کارکردی «نقش آموزش تاریخ در نظام آموزش عمومی در فرآیند خودشناسی ملی دانش‌آموزان» پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان داده است که، آموزش تاریخ در مدارس نه تنها به عنوان بخشی از دروس علوم اجتماعی نقش دارد، بلکه یکی از ابزارهای کلیدی در فرآیند بازتولید هویت ملی به شمار می‌رود.

(Saikia, 2025) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی نقش آموزش در شکل‌دهی به هویت ملی و فرهنگی جوانان هندی»، در عصر جهانی‌شدن و فناوری دیجیتال پرداخته است. این پژوهش بر تأثیرات فرهنگی، چارچوب‌های سیاست‌گذاری آموزشی و پیشرفت‌های دیجیتال تأکید دارد و نشان می‌دهد که چگونه آموزش می‌تواند به حفظ و تقویت هویت ملی در مواجهه با چالش‌های جهانی کمک کند. همچنین این مطالعه بر اهمیت به‌کارگیری فناوری‌های دیجیتال و نقش آنها در فرآیند شکل‌گیری هویت جوانان تمرکز کرده و پیشنهادهایی برای تضمین کارآمدی آموزش در توسعه ملی ارائه می‌دهد. تحلیل ادبیات موجود در این پژوهش، جایگاه آموزش را به عنوان ابزاری حیاتی برای ایجاد حس وحدت، غرور و تعلق خاطر در میان جوانان هند تأکید می‌کند.

۲-۲. چارچوب مفهومی و نظری پژوهش

در این پژوهش، چارچوب نظری با هدف راهنمایی تحلیل داده‌ها و تبیین یافته‌ها در پرتو نظریه‌های معتبر ارائه شده است. استفاده از نظریه‌های توسعه هویت و هویت اجتماعی، امکان بررسی نحوه شکل‌گیری هویت ملی و محلی دانش‌آموزان در بستر آموزش رسمی را فراهم می‌کند. همچنین، چارچوب نظری به پژوهشگر کمک می‌کند تا حساسیت نظری خود را حفظ کرده و داده‌های کیفی را به شیوه‌ای منسجم و علمی تحلیل کند، و نهایتاً ارتباط یافته‌ها با دانش و نظریه‌های موجود در حوزه آموزش اجتماعی و هویت را روشن نماید.

نظریه هویت اجتماعی

نظریه هویت اجتماعی، ابتدا توسط هنری تاجفل و جان ترنر در سال ۱۹۷۹ معرفی شد. این نظریه تأکید دارد که بخشی از خودانگاره‌ی فرد^۱ ناشی از عضویت او در گروه‌های اجتماعی مانند ملت، قوم، شهر یا کلاس اجتماعی است. هنگامی که فرد خود را به گروهی وابسته بداند، با پذیرفتن ارزش‌ها و ویژگی‌های آن گروه، احساس عزت‌نفس و تعلق اجتماعی را تجربه می‌کند که به نوبه‌ی خود موجب انسجام روان‌شناختی می‌شود (Tajfel & Turner, 1979). تاجفل و ترنر سه فرآیند شناختی اساسی را شرح داده‌اند:

۱. دسته‌بندی اجتماعی: افراد برای فهم محیط اجتماعی، خود و دیگران را در گروه‌های اجتماعی خاصی جای می‌دهند (Tajfel & Turner, 1979).

۲. هویت اجتماعی: فرد با پذیرفتن ویژگی‌ها و معیارهای گروه خود، آن گروه را به‌عنوان بخشی از هویتش تعریف می‌کند و احساس تعلق و ارزش فردی^۲ تبدیل به هویتی مشترک با گروه می‌شود (Tajfel & Turner, 1979).

۳. مقایسه اجتماعی: فرد گروه خود را با گروه‌های دیگر مقایسه کرده و برای حصول «تمایز مثبت» تلاش می‌کند؛ این فرایند به تثبیت احساس مثبت نسبت به گروه و ارتقای خودانگاره اجتماعی کمک می‌کند (Tajfel & Turner, 1979). نتیجه این فرایندها این است که هویت اجتماعی، به‌واسطه تعلق به گروه، منبع عزت‌نفس و حس تعلق است و موجب رفتارهای مرتبط با وفاداری به گروه، وفاداری به هنجارهای آن و رفتار جمعی هماهنگ می‌شود.

در چارچوب نظری پژوهش حاضر، کاربرد این نظریه در بافت آموزشی به این صورت تبیین می‌شود که آموزش تاریخ، فرهنگ و ارزش‌های ملی و محلی، عضویت دانش‌آموزان را در گروه‌های اجتماعی بزرگ‌تر تقویت می‌کند. به‌ویژه در مناطق چندفرهنگی مانند کرمانشاه، معرفی تاریخ و فرهنگ محلی در کنار محتوای ملی، عضویت در گروه‌های محلی - قومی را تقویت کرده و موجب افزایش عزت‌نفس، تعلق و انسجام روان‌شناختی دانش‌آموزان می‌گردد. این روند نه تنها به تثبیت هویت فردی کمک می‌کند، بلکه ظرفیت شکل‌دهی هویت جمعی متنوع و چندلایه را نیز فراهم می‌آورد.

مدل تربیت هویت ملی در آموزش رسمی

بر مبنای نظریه «اجتماعات خیالی» بندیکت اندرسون (Anderson, 1983)؛ در چارچوب نظری این پژوهش، دیدگاه بندیکت اندرسون درباره چگونگی شکل‌گیری ملت‌ها، مبنای مفهومی بررسی نقش آموزش رسمی در تربیت هویت ملی قرار می‌گیرد. اندرسون در اثر مهم خود با عنوان اجتماعات خیالی^۳ استدلال می‌کند که ملت‌ها، برخلاف تصور سنتی، «اجتماعات خیالی» هستند؛ یعنی جماعت‌هایی که اعضای آن‌ها هرگز اکثر یکدیگر را نمی‌شناسند، اما در ذهن خود، حس تعلق به یک جامعه مشترک را تجربه می‌کنند (Anderson, 1983). وی تأکید می‌کند که ملت‌ها نه محصول

¹. self-concept

². Social Categorization

³. Social Identification

⁴. self-esteem

⁵. Social Comparison

⁶. Imagined Communities

طبیعی پیوندهای خونی یا جغرافیایی، بلکه حاصل فرایندهای فرهنگی، رسانه‌ای و آموزشی هستند. در این میان، آموزش رسمی نقشی کلیدی در ایجاد، بازتولید و تثبیت هویت ملی ایفا می‌کند. به‌ویژه از طریق نظام آموزشی، مفاهیم واحدی از تاریخ، زبان، قهرمانان ملی و نمادهای رسمی به نسل‌های جدید منتقل می‌شود و بدین ترتیب، احساس ملی‌گرایی در ذهن شهروندان نهادینه می‌گردد (Anderson, 1983).

اندرسون همچنین مفهوم "چاپ‌سرمایه"^۱ را وارد نظریه خود می‌کند و می‌نویسد که گسترش صنعت چاپ و همگن‌سازی زبان ملی از طریق کتاب‌های درسی و رسانه‌ها، بستر اصلی برای شکل‌گیری حس هویت ملی بوده است (Anderson, 1983). به همین ترتیب، نهادهای آموزشی مدرن، با تثبیت زبان رسمی، آموزش تاریخ یکدست‌شده و استفاده از نمادهای ملی، فرایند «خیال‌پردازی جمعی»^۲ را هدایت می‌کنند (Anderson, 1983).

با این حال، اندرسون هشدار می‌دهد که اگر این نظام تربیت هویت ملی تنها بر یک روایت غالب، یک زبان و یک فرهنگ مسلط تمرکز کند، آن دسته از گروه‌های قومی و فرهنگی که در این چارچوب نمایندگی نمی‌شوند، دچار بیگانگی از هویت ملی خواهند شد (Anderson, 1983). به‌ویژه در جوامع چندفرهنگی، نظام آموزش رسمی باید بازتاب‌دهنده تنوع فرهنگی، زبانی و تاریخی موجود باشد تا بتواند تعلق جمعی را در میان همه گروه‌ها تقویت کند. بنابراین، بر اساس نظریه اندرسون، در مناطق چندقومیتی مانند استان کرمانشاه که دارای بافت متنوع فرهنگی و زبانی است، نهاد آموزش رسمی باید به جای یکسان‌سازی افقی و انحصاری، از مدل فراگیر و انعطاف‌پذیری بهره گیرد که در آن زبان، تاریخ و نمادهای محلی نیز به رسمیت شناخته شوند. این نوع آموزش می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری هویتی چندلایه باشد که در آن هویت‌های محلی، قومی و ملی نه در تقابل، بلکه در تکامل با یکدیگر عمل می‌کنند.

نظریه توسعه هویت

در چارچوب نظری این پژوهش، نظریه روانی-اجتماعی اریکسون به‌عنوان یکی از بنیادین‌ترین دیدگاه‌ها در زمینه شکل‌گیری هویت فردی در دوران نوجوانی در نظر گرفته می‌شود. Erikson (1968) در اثر خود با عنوان «هویت: نوجوانی و بحران»^۳ تأکید می‌کند که دوره نوجوانی مرحله‌ای بحرانی در رشد روانی-اجتماعی فرد است که طی آن، فرد به جست‌وجوی پاسخ برای پرسش‌های بنیادینی چون «من کیستم؟» و «نقش من در جامعه چیست؟» می‌پردازد (Erikson, 1968).

در این مرحله، فرد وارد تعارضی اساسی میان «هویت» و «سردرگمی نقش» می‌شود. چنانچه فرد موفق شود عناصر مختلفی از تجربیات گذشته، ارزش‌های فرهنگی، باورهای خانوادگی و روایت‌های اجتماعی را در ساختاری منسجم سازمان دهد، هویت پایدار در او شکل خواهد گرفت. در غیر این صورت، احتمال بروز سردرگمی، اضطراب و بی‌ثباتی هویتی وجود دارد (Erikson, 1968).

اریکسون این دوره را «موراتوریوم روانی-اجتماعی»^۴ می‌نامد؛ فضایی موقت و ضروری که در آن نوجوان فرصت دارد نقش‌ها، ارزش‌ها و جهت‌گیری‌های متفاوت را تجربه و ارزیابی کند پیش از آنکه به یک تعهد پایدار هویتی برسد. موفقیت در این مرحله منجر به توسعه «وفاداری»^۵ به نظامی از ارزش‌ها و معناها می‌شود (Erikson, 1968).

در این فرآیند، آموزش رسمی نقش کلیدی دارد. اریکسون تصریح می‌کند که شکل‌گیری هویت در پیوند با محیط فرهنگی و اجتماعی صورت می‌گیرد و نهادهای اجتماعی مانند خانواده، مدرسه و رسانه باید زمینه‌های لازم را برای جست‌وجوی هویت فراهم کنند (Erikson, 1968). ارائه محتوای آموزشی مرتبط با تاریخ، فرهنگ و ارزش‌های ملی و محلی می‌تواند چارچوبی معتبر برای هدایت نوجوانان در مسیر پاسخ‌گویی به پرسش‌های هویتی فراهم سازد و به آن‌ها امکان دهد احساس تعلق به اجتماع بزرگ‌تری را تجربه کنند.

1. print-capitalism

2. Collective imagination

3. Identity: Youth and Crisis

4. Role confusion

... مرحله‌ای که فرد هنوز نقش اجتماعی یا هویت نهایی خود را انتخاب نکرده است و در حال تجربه گزینه‌های مختلف است

6. fidelity

در نتیجه، در مناطقی با تنوع فرهنگی مانند کرمانشاه، آموزش رسمی اگر به شکل فراگیر و حساس به زمینه فرهنگی طراحی شود، می‌تواند در تقویت هویت محلی، قومی و ملی دانش‌آموزان مؤثر باشد. از نگاه اریکسون، چنین فرآیندی نه تنها به ثبات فردی منجر می‌شود، بلکه موجب تقویت انسجام اجتماعی نیز خواهد شد. (Erikson, 1968).

دیدگاه‌های فرهنگی-اجتماعی در شکل‌گیری هویت

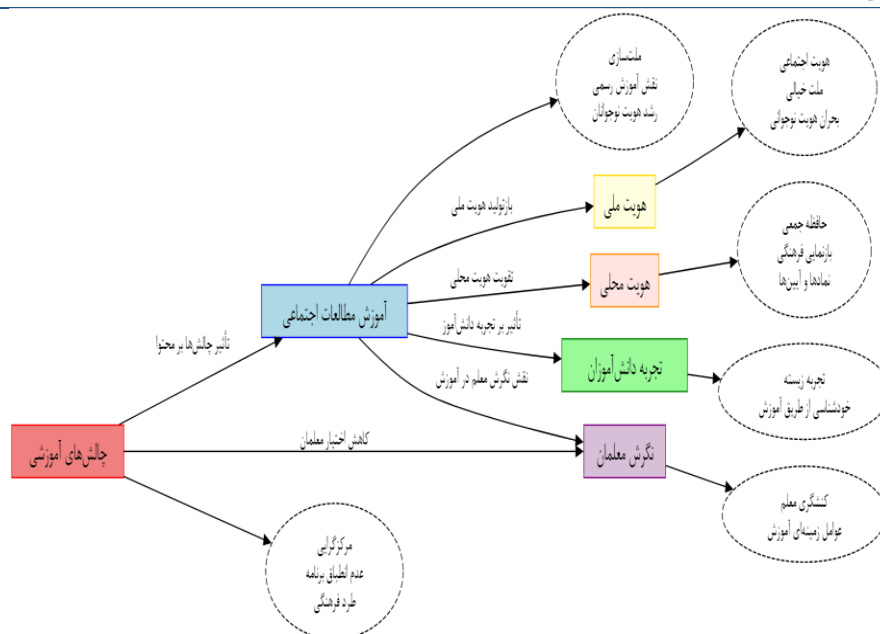
دیدگاه‌های فرهنگی-اجتماعی بر نقش نمادها، آیین‌ها و تاریخ‌های محلی در شکل‌گیری هویت فردی و جمعی تأکید ویژه‌ای دارند. ویکتور ترنر، یکی از نظریه‌پردازان برجسته این حوزه، معتقد است نمادها تنها نشانه‌های فرهنگی نیستند، بلکه به عنوان «عاملان» فعال اجتماعی عمل می‌کنند که رفتار و تعاملات گروهی را جهت‌دهی می‌کنند (Turner, 1987). او مفهوم «لیمینالیتی» را معرفی می‌کند که به مرحله انتقالی و گذار در فرایند شکل‌گیری هویت اشاره دارد، جایی که فرد از ساختارهای اجتماعی پیشین فاصله گرفته و در وضعیت جدیدی به نام «همبستگی جمعی» قرار می‌گیرد؛ این وضعیت نوعی هم‌دلی و انسجام عاطفی و اجتماعی را در میان اعضای گروه ایجاد می‌کند (Turner, 1987). در این چارچوب، نمادها و آیین‌های فرهنگی نقش حیاتی در تقویت پیوندهای اجتماعی و انسجام روان‌شناختی هویت محلی و گروهی ایفا می‌کنند.

از دیدگاه ترنر، نادیده گرفتن نمادها و آیین‌های فرهنگی در نظام آموزشی می‌تواند موجب تضعیف حس تعلق و انسجام گروهی شود، چرا که این نمادها در قالب آموزش رسمی می‌توانند به عنوان واسطه‌هایی برای انتقال ارزش‌ها، تاریخ و هویت جمعی عمل کنند (Turner, 1987). این امر به ویژه در جوامع چندفرهنگی و مناطقی مانند کرمانشاه که تنوع قومی و فرهنگی بالایی دارد اهمیت دوچندان می‌یابد.

از سوی دیگر، برنارد لوئیس به عنوان یک مورخ و نظریه‌پرداز فرهنگی، هشدار می‌دهد که حذف یا نادیده گرفتن فرهنگ‌های محلی و قومی در نظام‌های آموزشی می‌تواند به بحران‌های هویتی گسترده منجر شود. او معتقد است که عدم بازشناسی هویت‌های محلی و قومی در فرآیند مدرنیزاسیون و آموزش رسمی، احساس بی‌معنایی و بی‌تعلقی را در افراد تقویت می‌کند و این مسئله می‌تواند زمینه‌ساز تنش‌های اجتماعی و از هم‌گسیختگی فرهنگی شود (Lewis, 1999). بنابراین، لوئیس تأکید می‌کند که آموزش باید به گونه‌ای طراحی شود که هویت‌های محلی و قومی را به رسمیت بشناسد و در ساختار آن بازتاب داده شود.

در مجموع، دیدگاه‌های فرهنگی-اجتماعی بر اهمیت تلفیق هویت‌های محلی و نمادهای فرهنگی در نظام آموزشی تأکید دارند تا از طریق آن، علاوه بر انتقال دانش، حس تعلق، عزت نفس و انسجام روان‌شناختی در دانش‌آموزان تقویت شود. این رویکرد در مناطق چندفرهنگی مانند کرمانشاه که در آن هویت‌های قومی متنوع و تاریخ‌های محلی غنی وجود دارد، نقشی کلیدی در پیشگیری از بحران‌های هویتی و ارتقای کیفیت آموزش هویت‌ساز ایفا می‌کند.

دوره گذار در فرایند شکل‌گیری هویتی و شکل‌گیری هویتی جمعی.¹

شکل (۱) مدل مفهومی و نظری پژوهش

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و مبتنی بر روش تحلیل مضمون انجام شده است. هدف اصلی این پژوهش، دستیابی به درکی عمیق از تجربیات و ادراکات معلمان و دانش‌آموزان پیرامون نقش آموزش مطالعات اجتماعی در تقویت هویت ملی و محلی در بافت فرهنگی شهر کرمانشاه می‌باشد. این پژوهش از نوع کیفی اکتشافی بوده و برای تحلیل داده‌ها از الگوی شش مرحله‌ای (Brown & Clarke, 2006) استفاده شده است که شامل آشنایی با داده‌ها، کدگذاری اولیه، استخراج مضامین، بازبینی، تعریف و نام‌گذاری مضامین و تنظیم گزارش نهایی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش را دانش‌آموزان دختر و پسر پایه‌های هفتم تا نهم و معلمان درس مطالعات اجتماعی در مدارس نواحی مختلف شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ تشکیل داده‌اند. برای نمونه‌گیری از روش هدفمند استفاده شد، به گونه‌ای که مشارکت‌کنندگان با توجه به ویژگی‌هایی مانند سابقه تدریس در درس مطالعات اجتماعی و آشنایی با فرهنگ بومی منطقه انتخاب شدند. در مجموع، ۳۰ نفر شامل ۲۰ دانش‌آموز (۱۰ دختر و ۱۰ پسر) و ۱۰ معلم مطالعات اجتماعی (زن و مرد) با سابقه تدریس بین ۵ تا ۳۰ سال در پژوهش شرکت کردند. گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با پرسش‌های محقق‌ساخته صورت گرفت. طراحی سوالات بر اساس مطالعه پیشینه نظری و با تأیید روایی محتوایی توسط خبرگان راهنما انجام شد. مصاحبه‌ها در فضایی امن و آرام، با رضایت آگاهانه مشارکت‌کنندگان انجام شدند و مدت هر مصاحبه بین ۲۵ تا ۴۵ دقیقه متغیر بود. هم‌زمان با انجام مصاحبه و ضبط، هم‌زمان یادداشت‌برداری انجام شد. مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری^۱ داده‌ها ادامه یافت. برای کدگذاری و سازماندهی و انسجام بهتر داده‌ها از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شده است. به منظور اطمینان از اعتبار و قابلیت اعتماد یافته‌ها، از معیارهای (Lincoln & Guba, 1985) شامل قابلیت اعتماد، قابلیت تأیید، انتقال‌پذیری و اعتبار بهره گرفته شد. این موارد از طریق بررسی مجدد کدها توسط سایر پژوهشگران، نگهداری کامل رونوشت مصاحبه‌ها، توصیف دقیق زمینه فرهنگی پژوهش، و تأیید یافته‌ها از سوی مشارکت‌کنندگان حاصل شد. رعایت اصول اخلاقی پژوهش از جمله مشارکت داوطلبانه، رضایت مشارکت‌کنندگان، حفظ محرمانگی اطلاعات، و اطمینان به دانش‌آموزان در خصوص عدم تأثیر

^۱ . Thematic Analysis

^۲ . Purposeful Sampling

^۳ . تا زمانی که تکرار گفته‌های مشارکت‌کنندگان دیگر مشاهده می‌شد.

پاسخ‌ها بر ارزیابی‌های آموزشی به‌طور کامل مد نظر قرار گرفت. برای دستیابی به درک عمیق‌تر از تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان، سوالات مصاحبه در پنج محور شامل آشنایی اولیه، نقش آموزش در هویت ملی و محلی، چالش‌ها، تجربه‌های شخصی و پیشنهادات تدوین شدند.

جدول شماره ۱. سوالات مصاحبه (معلمان و دانش‌آموزان)

بخش	سوالات معلمان	سوالات دانش‌آموزان
بخش اول: روش‌شناسی (آشنایی و تجربه کلی)	• خودتان را معرفی کنید و درباره تجربه‌تان در آموزش مطالعات اجتماعی بگویید. • به نظر شما اهمیت درس مطالعات اجتماعی چیست؟ چرایی مهم بودن؟	• خودتان را معرفی کنید و بگو چند سال است درس مطالعات اجتماعی می‌خوانی؟ • به نظر شما درس مطالعات اجتماعی چیست و چرا مهم است؟
بخش دوم: نقش آموزش در هویت ملی	• آموزش مطالعات اجتماعی چگونه به تقویت هویت ملی دانش‌آموزان کمک می‌کند؟ • آیا نمادها، تاریخ و فرهنگ ملی به خوبی در کلاس منتقل می‌شود؟ • چه مواردی باعث ایجاد حس تعلق به کشور می‌شود؟	• وقتی درباره کشور و تاریخ صحبت می‌شود چه احساسی داری؟ • این درس چقدر به تو کمک می‌کند حس تعلق به کشور داشته باشی؟ • چه چیزهایی در این درس باعث شده بیشتر به کشور و مردمش علاقه‌مند شوی؟
بخش سوم: نقش آموزش در هویت محلی	• چقدر آموزش مطالعات اجتماعی به شناخت و تقویت هویت محلی (مثل فرهنگ و تاریخ کرمانشاه) توجه دارد؟ • تأثیر آموزش بر احساس تعلق دانش‌آموزان به فرهنگ محلی چگونه است؟ • آیا تنوع فرهنگی و محلی به اندازه کافی در آموزش دیده می‌شود؟	• آیا درباره شهر کرمانشاه و فرهنگش چیزی در این درس یاد می‌گیری؟ • چقدر حس می‌کنی که با این درس به فرهنگ و مردم شهر خود نزدیک‌تر شدی؟ • دوست داری چه چیزهای بیشتری درباره کرمانشاه یاد بگیری؟
بخش چهارم: چالش‌ها و پیشنهادات	• مهم‌ترین چالش‌ها در آموزش مطالعات اجتماعی برای تقویت هویت ملی و محلی چیست؟ • چه راهکارهایی برای بهبود آموزش و افزایش تأثیر آن پیشنهاد می‌کنید؟	• آیا فکر می‌کنی موضوعی هست که در درس مطالعات اجتماعی کم یا خوب گفته نشده؟ • اگر تو بودی، چه چیزی به این درس اضافه می‌کردی تا بیشتر به حس تعلق به شهر و کشور کمک کند؟
بخش پنجم: تجربه شخصی	• آیا تاکنون فعالیتی مثل بازی، داستان یا پروژه‌ای در کلاس برگزار کرده‌اید که به دانش‌آموزان کمک کرده حس بهتری نسبت به هویت ملی یا محلی پیدا کنند؟ لطفاً مثالی بزنید. • به نظر شما دانش‌آموزان بعد از مدرسه چقدر علاقه‌مند به یادگیری بیشتر درباره فرهنگ و تاریخ محل زندگی و کشور خود هستند؟ چه فعالیت‌هایی پیشنهاد می‌کنید؟	• در کلاس فعالیتی مثل بازی یا داستان بوده که باعث شده حس بهتری نسبت به هویت خود پیدا کنی؟ مثالی بزن. • دوست داری بعد از مدرسه درباره شهر و کشور خود چه چیزهایی یاد بگیری؟

۴. یافته‌های پژوهش

در بخش یافته‌ها، ابتدا کدهای اولیه، فرعی و اصلی استخراج شده از داده‌ها به تفکیک ارائه شده است. سپس، تعداد و فراوانی تکرار هر کد به منظور شفاف‌سازی روند تحلیل داده‌ها و استخراج تم‌ها گزارش شده است. در ادامه، تم‌های اصلی بر اساس چارچوب نظریه‌های مرتبط و با استناد به نقل‌قول‌های نمونه از داده‌ها، به صورت تفسیری بررسی شده

و در نهایت، یافته‌ها در پاسخ به سؤالات پژوهش منطبق شده و به طور جامع ارتباط میان نتایج به دست آمده و اهداف تحقیق تشریح شده است.

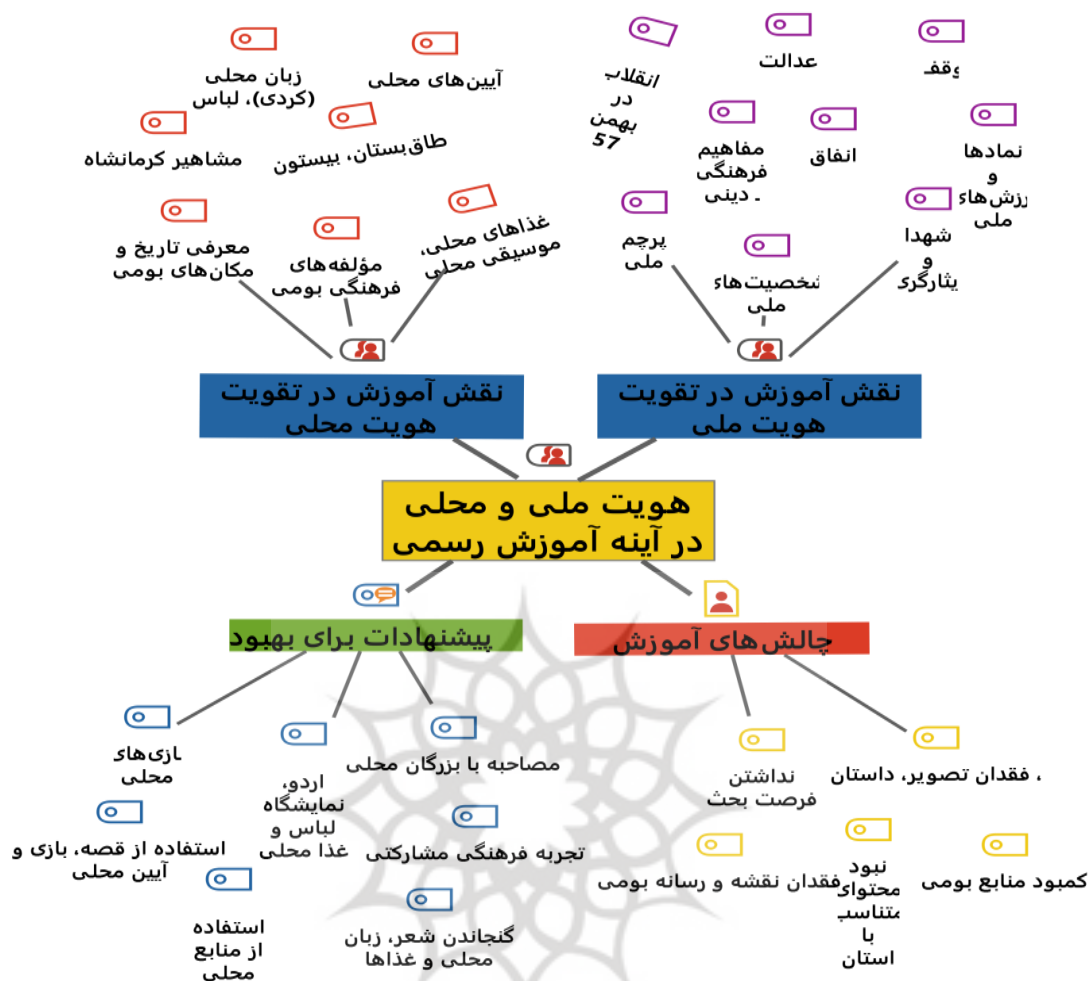
جدول شماره ۳. استخراج کدها و تفسیر مبتنی بر روش براون و کلارک

تفسیر یافته‌ها	تکرار مصاحبه‌ها	کدهای اولیه	زیر تم (کد فرعی)	تم اصلی
آموزش رسمی بر عناصر رسمی ملی تمرکز دارد که باعث افزایش احساس تعلق به کشور می‌شود، اما این تمرکز کلیشه‌ای، گاه تنوع فرهنگی را نادیده می‌گیرد.	۴،۵،۷،۴	پرچم ملی، شهدا و ایثارگری، انقلاب اسلامی، شخصیت‌های ملی	نمادها و ارزش‌های ملی	نقش آموزش در تقویت هویت ملی
کتاب‌ها گاه ارزش‌های دینی ملی را با زبان رسمی آموزش می‌دهند، ولی پیوندهای فرهنگی محلی آن‌ها کمتر تقویت شده است.	۲،۳	انفاق و وقف، عدالت‌طلبی	مفاهیم فرهنگی - دینی	
مشارکت دادن این عناصر در فرایند آموزش می‌تواند موجب افزایش عزت نفس و تعلق فرهنگی شود، ولی در محتوای رسمی کمتر دیده می‌شوند.	۲،۳،۴،۶	زبان محلی (کردی)، لباس محلی، غذاهای محلی، موسیقی محلی	مؤلفه‌های فرهنگی بومی	نقش آموزش در تقویت هویت محلی
توجه به میراث ملموس و ناملموس محلی در آموزش رسمی بسیار محدود است. این موضوع مانع شکل‌گیری هویت محلی قوی می‌شود.	۴،۳،۳	طاق‌بستان، بیستون، مشاهیر کرمانشاه، آیین‌های محلی	معرفی تاریخ و مکان‌های بومی	
آموزش رسمی ابزارهای لازم برای تقویت آموزش هویتی در سطوح محلی را ندارد و بیشتر مبتنی بر الگوی ملی یکسان است.	۴،۶	نبود محتوای متناسب با استان، فقدان تصویر، داستان، نقشه و رسانه بومی	کمبود منابع بومی	چالش‌های آموزش هویت محور
عدم استفاده از شیوه‌های فعال در تدریس، مانعی برای تجربه عینی عناصر هویتی است.	۳،۵	آموزش حفظی، نداشتن فرصت بحث فرهنگی	روش تدریس سنتی	
استفاده از محتوای محلی، باعث مشارکت بیشتر دانش‌آموزان در فرایند یادگیری هویتی می‌شود.	۴،۶	استفاده از قصه، بازی و آیین محلی، گنجاندن شعر، زبان محلی و غذاهای سنتی	استفاده از منابع محلی	پیشنهادهای برای بهبود
تجربه‌های مشارکتی می‌تواند آموزش را از حافظه‌محور به تعاملی تبدیل کند و زمینه تقویت هویت جمعی را فراهم نماید.	۲،۵	اردو، نمایشگاه لباس و غذا، بازی‌های محلی، مصاحبه با بزرگان محلی	تجربه فرهنگی مشارکتی	

در این پژوهش، ابتدا ۲۸ کد اولیه استخراج شد که بر اساس شباهت‌ها و ارتباط مفهومی به ۸ زیر تم (کد فرعی) دسته‌بندی شدند. سپس این زیر تم‌ها در ۴ تم اصلی یا مضمون کلی سازماندهی شدند:

- نقش آموزش در تقویت هویت ملی
- نقش آموزش در تقویت هویت محلی
- چالش‌ها و موانع موجود در آموزش هویتی
- پیشنهادات برای بهبود آموزش مطالعات اجتماعی و تقویت هویت فرهنگی

این تحلیل مضمون به درک عمیق‌تر از تجربیات معلمان و دانش‌آموزان درباره آموزش هویت ملی و محلی در شهر کرمانشاه منجر شده است.

شکل ۲) نمودار خروجی؛ MaxQDA (مضامین)

تفسیر یافته‌ها

تم اول: تقویت هویت ملی از مسیر آموزش رسمی: یافته‌ها نشان می‌دهند که محتوای کتاب‌های درسی به‌ویژه در زمینه انقلاب اسلامی، شخصیت‌های ملی، شهدا، پرچم و سایر نمادهای رسمی، نقش بارزی در تقویت هویت ملی دارند. دانش‌آموزان از طریق این نمادها، احساس تعلق به کشور پیدا کرده و خود را بخشی از جامعه‌ی ملی می‌دانند.

نقل قول‌ها:

«پرچم، نقش شهدا و راه و رسم زندگی بزرگان ملی و مذهبی را مطابق با درس مربوطه در کلاس مرور می‌کنیم، اما گاهی حس می‌کنم به بخش‌های محلی کمتر پرداخته‌ایم.» (معلم ۰۱)، «بخش‌هایی که در مورد انقلاب یا شهدا صحبت می‌شود، بیشتر باعث می‌شود حس کنم ایرانی بودن یعنی چه.» (دانش‌آموز ۰۶)

چارچوب نظری: براساس نظریه هویت اجتماعی (Tajfel & Turner (1979)، تعلق به گروه‌های اجتماعی نظیر ملت، منبعی برای عزت‌نفس فرد است. همچنین در نظریه (Erikson (1968)، نوجوان برای پاسخ به سؤال «من کیستم؟» به چارچوب‌های هویتی چون ملیت نیاز دارد.

تم دوم: غیبت یا ضعف بازنمایی هویت محلی: یافته‌ها نشان دادند که محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی توجه بسیار اندکی به هویت محلی دارد. زبان، لباس، تاریخ و آداب و رسوم منطقه‌ای کرمانشاه تقریباً غایب هستند. این موضوع سبب شده برخی دانش‌آموزان احساس طرد یا نادیده گرفته شدن نسبت به هویت فرهنگی خود داشته باشند.

نقل قول‌ها:

«کرمانشاه دارای تاریخ و فرهنگ خاص و غنی مقل زبان، شاعران، نویسندگان، فرهنگ با قدمت و غنی است، اما متأسفانه کتاب‌ها کمتر به آن پرداخته‌اند.» (معلم ۰۴)، «ما توی کلاس درباره زبان و آداب و رسوم محلی خیلی حرف نمی‌زنیم.» (دانش آموز ۰۹)، «تا حالا تو کتاب درسی چیزی درباره طاق‌بستان، معبد آناهیتا، زبان یا لباس کردی نخوندیم. کاش اینا هم باشه.» (دانش آموز ۰۳).

چارچوب نظری:

در نظریه «اجتماعات خیالی» (Anderson, 1983)، ملت‌ها از طریق سازوکارهایی مثل آموزش رسمی شکل می‌گیرند؛ اما نادیده گرفتن صداها و محلی منجر به بیگانگی و گسست فرهنگی می‌شود. همچنین، (Turner 1987) و (Lewis 1999) بر نقش آیین‌ها و نمادهای محلی در انسجام هویتی تأکید دارند.

تم سوم: چالش‌های روش‌شناختی در آموزش هویتی: معلمان به محدودیت‌های اجرایی در تدریس هویت محلی و فرهنگی اشاره کردند. نبود منابع بومی، کمبود زمان آموزشی و سبک آموزش مبتنی بر حفظ کردن، مانع مشارکت فعال دانش‌آموزان در تجربه هویتی شده است.

نقل قول:

در برنامه دبیرخانه جشنواره اقوام، فرهنگ و غذاهای محلی تشکیل شد برای درس مطالعات، کاش تو مدرسه نمایشگاه لباس کردی یا غذاهای محلی همیشه برگزار می‌شد تا بچه‌ها بیشتر حس تعلق پیدا کنن و با فرهنگ نیاکان خود بیشتر آشنا شوند.» (معلم ۰۳).

چارچوب نظری:

Erikson (1968) تأکید دارد نوجوان در مرحله‌ی شکل‌گیری هویت نیاز به تجربه‌های ملموس و محیط تعاملی دارد. همچنین، Banks (2001) معتقد است آموزش باید با فرهنگ دانش‌آموزان هم‌راستا باشد تا هویت‌سازی تقویت شود.

تم چهارم: راهکارهای پیشنهادی برای تقویت هویت‌سازی: پیشنهادهایی از سوی معلمان و دانش‌آموزان ارائه شد؛ از جمله افزودن محتوای بومی در کتاب‌ها، استفاده از بازی‌ها و قصه‌های محلی، برگزاری نمایشگاه‌ها، پروژه‌ها و اردوهای فرهنگی.

نقل قول‌ها:

«اگر از قصه‌ها، روایت‌های گذشتگان، دوره‌می و بازی‌های محلی بیشتر استفاده کنیم، دانش‌آموزان بهتر با هویت محلی ارتباط برقرار می‌کنند.» (معلم ۰۴)، «دوست دارم تو کتاب درباره تاریخ و زبان کردی هم باشه، چون اینا هم مال ماست.» (دانش آموز، ۰۵).

چارچوب نظری:

Banks (2001) بر بازتاب فرهنگ‌های مختلف در برنامه درسی تأکید دارد. (Anderson (1983 نیز بیان می‌کند آموزش باید امکان تجربه‌ی فرهنگی را از پایین به بالا (از بومی به ملی) فراهم کند تا حس تعلق تقویت شود.

آموزش مطالعات اجتماعی چگونه در تقویت هویت ملی و محلی دانش‌آموزان شهر کرمانشاه تأثیرگذار است؟ بر اساس چارچوب نظری «هویت اجتماعی» تاجفل و ترنر «هویت فردی» اریکسون، آموزش مطالعات اجتماعی در کرمانشاه در تقویت هویت ملی موفق‌تر از هویت محلی عمل کرده است. حضور پررنگ عناصر نمادین ملی مانند انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، پرچم و سرود ملی، نقش کلیدی در تقویت احساس تعلق دانش‌آموزان به کشور داشته است. در مقابل، طبق نظریه «ملت خیالی» اندرسون، آموزش رسمی در نادیده‌گرفتن صداها و نمادهای محلی مانند فرهنگ کردی، زبان و تاریخ بومی ناتوان بوده و این منجر به ضعف در شکل‌گیری هویت محلی شده است. در نتیجه، آموزش مطالعات اجتماعی اگرچه هویت ملی را تا حدی تقویت کرده، اما در تحقق هویت چندلایه (ملی+محلی) ناکام مانده است.

سؤال فرعی ۱:

معلمان چه دیدگاهی درباره نقش آموزش مطالعات اجتماعی در تقویت هویت ملی و محلی دانش‌آموزان دارند؟ مطابق یافته‌ها، بیشتر معلمان باور دارند که آموزش رسمی در زمینه هویت ملی عملکرد مثبتی داشته است. آن‌ها به نقش کتاب‌های درسی در معرفی نمادهای ملی اشاره کرده‌اند که در چارچوب نظری تاجفل قابل تبیین است: عناصر مشترک هویت ملی موجب تقویت همبستگی گروهی و عزت‌نفس اجتماعی می‌شوند. با این حال، معلمان نسبت به غیبت محتوای محلی در برنامه درسی انتقاد دارند. دیدگاه آن‌ها با نظریه بانکز درباره آموزش چندفرهنگی همخوان است که بر لزوم بازتاب فرهنگ‌های محلی در آموزش تأکید دارد. معلمان معتقدند که در غیاب بازنمایی فرهنگی محلی، حس تعلق محلی دانش‌آموزان تضعیف می‌شود.

سؤال فرعی ۲:

دانش‌آموزان چگونه آموزش مطالعات اجتماعی را در ارتباط با هویت ملی و محلی خود تجربه می‌کنند؟ دانش‌آموزان با محتوای ملی ارتباط برقرار کرده‌اند و در مواجهه با موضوعاتی مانند شهدا، پرچم و سرود ملی، حس تعلق و افتخار نسبت به ایران را ابراز کرده‌اند. این تجربه در چارچوب نظری اریکسون قابل فهم است؛ نوجوانان برای پاسخ به سؤال «من کیستم؟» به چارچوب‌های ارزشی نیاز دارند که محتوای درسی ملی چنین نقشی را ایفا کرده است. با این حال، تجربه دانش‌آموزان از هویت محلی، با خلأ و نادیده‌گرفتن فرهنگ خود همراه بوده است. آن‌ها از نبود اطلاعات درباره زبان کردی، طاق‌بستان، غذاها و لباس‌های محلی انتقاد داشتند. این مسئله در نظریه اندرسون به عنوان «کم‌توجهی به خرده فرهنگ‌ها و هویت محلی» شناخته می‌شود و منجر به فاصله‌گیری فرهنگی از آموزش رسمی می‌گردد.

سؤال فرعی ۳:

چه مؤلفه‌ها و عوامل آموزشی در مطالعات اجتماعی بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری هویت دارند؟ بر اساس یافته‌ها، عوامل تأثیرگذار بر هویت‌سازی شامل موارد زیر هستند:

- (۱) محتوای نمادین ملی (مانند انقلاب اسلامی، پرچم، سرود و شخصیت‌های ملی): این موارد در تقویت هویت ملی مؤثر بوده‌اند و طبق نظریه هویت اجتماعی، نمادهای مشترک باعث تقویت همبستگی گروهی می‌شوند.
- (۲) روش تدریس مشارکتی و تعاملی: طبق دیدگاه فینی و بانکز، روش‌هایی مانند پروژه‌های فرهنگی، داستان‌گویی، بازی‌های محلی و نمایشگاه‌ها می‌توانند موجب درونی‌سازی بهتر هویت محلی شوند.

۳) بومی‌سازی محتوا: افزودن فرهنگ، زبان و تاریخ محلی به برنامه درسی مطابق نظریه آموزش چندفرهنگی، موجب تقویت هویت چندگانه در دانش‌آموز می‌شود. در نبود این مؤلفه‌ها، دانش‌آموزان با آموزش رسمی احساس گسست پیدا می‌کنند و فرآیند هویت‌سازی دچار اختلال می‌شود.

سؤال فرعی ۴:

چه چالش‌ها و موانعی در فرآیند آموزش مطالعات اجتماعی برای تقویت هویت ملی و محلی وجود دارد؟ یافته‌ها چهار چالش اصلی را نشان دادند:

- ۱) تأکید بیشتر بر مؤلفه‌های کلان و ملی: آموزش تنها به روایت کلان و ارزش‌های ملی رسمی می‌پردازد و به صورت محدود در کتاب‌های آموزشی از هویت محلی چیزی ذکر شده است.
- ۲) فقدان بازنمایی فرهنگی بومی: طبق نظریه اندرسون، این حذف نمادهای محلی از ملت خیالی، به بیگانگی فرهنگی منجر می‌شود.
- ۳) روش‌های تدریس غیرتعاملی و خشک: این روش‌ها با نظریه‌های آموزشی مشارکتی بانکز ناسازگار است و مانع از تجربه عملی فرهنگ و هویت می‌شود.
- ۴) نبود منابع کمک‌آموزشی بومی: نبود ابزارهایی چون قصه‌های محلی، لباس و غذاهای قومی، فرصت آموزش هویت محلی را محدود کرده است. این چالش‌ها همسو با یافته‌های قبلی در پیشینه پژوهش (تاجری، فیاض، بانکز) هستند که نشان داده‌اند نظام آموزش رسمی ایران هنوز نتوانسته آموزش چندفرهنگی را اجرایی کند.

براساس یافته‌های پژوهش، آموزش مطالعات اجتماعی در کرمانشاه توانسته است بخش‌هایی از هویت ملی دانش‌آموزان را تقویت کند، اما در زمینه هویت محلی ضعف جدی دارد. غلبه محتوای رسمی، نادیده گرفتن زبان و فرهنگ محلی، کمبود منابع بومی و روش‌های تدریس خشک، از جمله موانع مؤثر بر شکل‌گیری هویت چندلایه دانش‌آموزان است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که برای آموزش موفق و هویت‌ساز در مناطق چندفرهنگی مانند کرمانشاه، نیاز به بازنگری اساسی در محتوای کتاب درسی، بومی‌سازی برنامه‌ها، استفاده از روش‌های مشارکتی و توجه به روایت‌های فرهنگی محلی وجود دارد.

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی نقش آموزش مطالعات اجتماعی در تقویت هویت ملی و محلی دانش‌آموزان شهر کرمانشاه، نشان داد که آموزش رسمی در تقویت هویت ملی عملکرد نسبتاً موفقی داشته است؛ اما در حوزه هویت محلی ضعف قابل توجهی وجود دارد. نتایج تحلیل مضمون، گویای آن است که محتوای کتاب‌های درسی با تأکید بر نمادهای ملی همچون انقلاب اسلامی، شهدا، پرچم و شخصیت‌های برجسته ملی، توانسته حس تعلق و همبستگی اجتماعی دانش‌آموزان را تقویت کند. این یافته‌ها با نظریه هویت اجتماعی (Tajfel & Turner (1979 هم‌راستا است که تأکید دارد تعلق به گروه‌های اجتماعی موجب ارتقای عزت‌نفس و تثبیت هویت فرد می‌شود. همچنین، از منظر نظریه (Erikson (1968، نوجوانان برای پاسخ به پرسش «من کیستم؟» نیازمند چارچوب‌های هویتی چون ملیت هستند که آموزش رسمی توانسته تا حدی این نیاز را پاسخ دهد.

اما در مقابل، پژوهش آشکار ساخت که آموزش مطالعات اجتماعی در بازنمایی هویت محلی و فرهنگی بومی، مانند زبان کردی، آداب و رسوم، موسیقی‌های محلی، شاعران محلی، تاریخ محلی و نمادهای فرهنگی کرمانشاه، کاستی‌های جدی دارد. این غیاب بازتاب فرهنگ محلی باعث شده دانش‌آموزان احساس بیگانگی، طردشدگی و کاهش تعلق فرهنگی نسبت به محیط پیرامون خود داشته باشند. این مسئله مطابق نظریه «اجتماعات خیالی» (Anderson (1983 است که کمتر پرداختن به ابعاد هویت محلی در آموزش رسمی، به گسست فرهنگی و ضعف انسجام هویتی می‌انجامد. همچنین،

اهمیت نقش نمادها و آیین‌های محلی در انسجام هویت بر اساس مطالعات (Turner (1987 و Lewis (1999 تأیید می‌شود. نتایج پژوهش حاضر همسو با یافته‌های پژوهشی (Smager, Idris et al., Banks) نیز است، به طوریکه آموزش در کل باعث تقویت هویت ملی جوانان می‌شود. آموزش تاریخ به عنوان بخشی از درس مطالعات اجتماعی، در مدارس ابزاری کلیدی برای شکل‌دهی به هویت ملی است.

در حوزه چالش‌ها، معلمان به نبود منابع بومی، کمبود فرصت‌های آموزشی برای فعالیت‌های مشارکتی و روش‌های تدریس سنتی و حفظی اشاره کردند که مانع از درونی‌سازی تجربیات هویتی دانش‌آموزان می‌شود. این محدودیت‌ها از نظر نظری Erikson (1968) که بر نیاز نوجوانان به تجربه‌های ملموس و محیط‌های تعاملی برای شکل‌گیری هویت تأکید دارد و همچنین دیدگاه‌های Banks (2001) درباره ضرورت آموزش چندفرهنگی متناسب با فرهنگ دانش‌آموزان، چالش‌هایی اساسی در مسیر آموزش هویت‌ساز محسوب می‌شوند.

پیشنهاد‌های معلمان و دانش‌آموزان برای بهبود آموزش، شامل استفاده گسترده‌تر از منابع محلی مانند قصه‌ها، بازی‌ها، نمایشگاه‌های فرهنگی، اردوها و پروژه‌های مشارکتی است که می‌تواند آموزش را از حافظه‌محور و خشک به فرآیندی تعاملی و پویا تبدیل کند. این رویکردها با تأکید Banks (2001) بر آموزش چندفرهنگی و همچنین نگرش Anderson (1983) مبنی بر ضرورت تجربه فرهنگی از بومی به ملی همخوانی دارد و می‌تواند به تقویت هویت چندلایه (ملی و محلی) دانش‌آموزان کمک کند.

بر پایه این یافته‌ها و مطابق با پیشینه پژوهشی (تاجری و قره‌داغلی، عظیمی و همکاران، فیاض و ایمانی قوشچی)، می‌توان گفت که نظام آموزش رسمی ایران نیازمند بازنگری جدی و بومی‌سازی برنامه‌های درسی است تا بتواند همه ابعاد هویت ملی و محلی را به شکل متوازن و مؤثر تقویت نماید. توجه متوازن به نمادها، ارزش‌ها، میراث فرهنگی و مشاهیر بومی و ملی و بهره‌گیری از روش‌های تدریس فعال و مشارکتی، راهکارهایی است که می‌تواند آموزش مطالعات اجتماعی را در مناطق چندفرهنگی مانند کرمانشاه به یک ابزار قدرتمند هویت‌ساز تبدیل کند.

در نهایت، این پژوهش نشان داد که آموزش مطالعات اجتماعی اگرچه توانسته هویت ملی را به خوبی تقویت کند، اما بدون بازتاب هویت محلی و استفاده از روش‌های تعاملی و بومی، نمی‌تواند فرآیند هویت‌سازی چندلایه و پایدار را برای دانش‌آموزان فراهم آورد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران آموزشی با بازنگری در محتوای کتاب‌های درسی و طراحی فعالیت‌های آموزشی بومی‌محور، زمینه را برای رشد هویت چندبعدی و ارتقای همزیستی فرهنگی در جامعه فراهم کنند.

پیشنهاد‌های پژوهش

مشارکت کنندگان در پژوهش، پیشنهادهایی در راستای تقویت هویت ملی و محلی ارائه کردند که به شرح زیر است:

- بومی‌سازی محتوا و گنجاندن داستان‌ها و شخصیت‌های محلی در کتاب‌های درسی؛
 - استفاده از روش‌های تعاملی و تجربی مانند پروژه‌های میدانی، نمایشگاه‌های فرهنگی، اردوها و فعالیت‌های میدانی؛
 - به کارگیری زبان، هنر و عناصر فرهنگی بومی در فرایند آموزش. این راهکارها با اصول آموزش بانکز (۲۰۰۱)، و نیز دیدگاه از پایین به بالای اندرسون در ساخت ملت خیالی هم‌راستا هستند.
- یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آموزش مطالعات اجتماعی در وضعیت کنونی، با تأکید بیش از حد بر سطوح کلان هویت ساز، تنها بخشی از نیازهای هویتی دانش‌آموزان را پاسخ می‌دهد. در حالی که بازنمایی فرهنگ‌های محلی، به‌ویژه در مناطق چندقومیتی همچون کرمانشاه، بسیار محدود است. برای تحقق آموزش هویت‌محور مؤثر در چنین مناطقی، موارد زیر باید مدنظر قرار گیرد:
- بازنگری و بومی‌سازی بخش‌هایی از محتوای درسی با توجه به مؤلفه‌های فرهنگی، زبانی و تاریخی محلی؛
 - اصلاح روش‌های تدریس و حرکت به سوی رویکردهای مشارکتی، تعاملی و تجربه‌محور؛

- تولید و تأمین منابع کمک‌آموزشی بومی نظیر کتاب‌ها، فیلم‌ها، نرم‌افزارها و ابزارهای آموزشی متناسب با فرهنگ محلی؛
- تقویت نقش مدارس در اجرای فعالیت‌های فرهنگی مانند نمایشگاه‌ها، اردوها و جشنواره‌های محلی؛
- توانمندسازی معلمان به عنوان واسطه‌های فرهنگی از طریق دوره‌های آموزشی تخصصی؛
- تدوین و اجرای سیاست‌های آموزشی چندفرهنگی که ضمن حفظ هویت ملی، به هویت‌های قومی و محلی نیز ارج نهد.

مشارکت نویسندگان: مقاله حاضر نتیجه پژوهش مشارکتی نویسندگان مذکور در فایل مقاله است.

تشکر و قدردانی: از همه معلمان گرامی و دانش آموزان عزیز که در انجام این پژوهش ما را یاری رساندند، صمیمانه سپاسگزاریم.

تعارض منافع: «هیچگونه تعارض منافی در مورد مقاله مذکور وجود ندارد»

References

- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Azimi, S., Saeedi, V., & Javān Laji, R. (2023). A study of the symbols of national identity in Iran in the textbooks of social studies of the first middle school (seventh, eighth, and ninth grades). In *The 4th National Conference on History Education*, Khorramabad, Farhangian University. <https://civilica.com/doc/2033446> [In Persian]
- Banks, J. A. (2008). *An introduction to multicultural education* (4th ed.). Pearson.
- Banks, J. A. (2010). *Multicultural education: Issues and perspectives* (7th ed.). Wiley.
- Banks, J. A., & McGee Banks, C. A. (2014). *Multicultural education: Issues and perspectives* (8th ed.). Wiley.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Ebadi, A., Gorjian, B., Veysi, E. and Soltani, S. A. A. (2022). social studies of the first middle school from the perspective of Laclau and Mouffe. *Social Studies of Iran*, 16(2), 27–56. https://jas.ui.ac.ir/article_26473.html [In Persian]
- Ebadi, A., Gorjian, B., Vaisi, A., & Soltani, A. A. (2022). The discourse of national identity in the textbooks of social studies of the first middle school from the perspective of Laclau and Mouffe. *Social Studies of Iran*, 16(2), 27–56. https://jas.ui.ac.ir/article_26473.html [In Persian]
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Fattahi, Q., Razavi, A., & Nikkhah, M. (2020). An analysis of the attention given to national identity symbols in the textbooks of social studies of the first middle school. *Research in Social Studies Education*, 2(4), 63–90. https://journals.cfu.ac.ir/article_1604.html [In Persian]

- Fiaz, A., & Imani Qushchi, F. (2010). An analysis of the symbols of national identity in the history and social sciences textbooks of the first middle school. *Journal of Educational Psychology*, 6(17), 30–68. [In Persian]
- García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
- Hall, S. (1996). Cultural identity and diaspora. In P. Mongia (Ed.), *Contemporary postcolonial theory: A reader* (pp. 110–121). Arnold.
- Idris, F., Hassan, Z., Ya'acob, A., Gill, S. K., & Awal, N. M. (2012). The Role of Education in Shaping Youth's National Identity. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 59, 443–450. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.299>
- Lewis, B. (1999). *The multiple identities of the Middle East*. Schocken Books.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Phinney, J. S. (1996). Understanding ethnic diversity: The role of ethnic identity. *American Behavioral Scientist*, 40(2), 143–152. <https://doi.org/10.1177/0002764296040002002>
- Saikia, N. (2025). Role of education in shaping the social, cultural and national identity of Indian youth. *International Journal of Science and Advanced Technology*, 5(1). <https://www.ijstat.org/papers/2025/1/2781.pdf>
- Smagar, A. V. (2022). The Role of Teaching History in the Shaping of National Identity in the United States. *Alma mater Vestnik Vysshey Shkoly*. <https://doi.org/10.20339/AM.09-22.109>.
- Tajeri, T., & Qaradaghli, R. (2026). National identity symbols in the first primary school social studies textbooks in Iran. In *The 4th National Conference on History Education*, Khorramabad, Farhangian University. <https://civilica.com/doc/2289988> [In Persian]
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Torney-Purta, J. (2002). What adolescents know about democracy and why it matters: The IEA Civic Education Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 1–19.
- Turner, V. (1987). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Cornell University Press.
- Zarei Eghbal, M., Mirzadeh Kuhshahi, M., & Adibān Hāshem, H. (2022). Reconstruction of the national and regional identity in the textbooks of social studies of Kurdistan, Hormozgan, and Sistan and Baluchestan. *Journal of Social and Cultural Studies in Education and Training*. <https://www.sid.ir/paper/487935/fa> [In Persian]